

Ослободње Грахова 1941 године

(Извод из ратног дневника)

30 новембра био сам на митингу у Малим Цуцама, на Прентину Долу. Између осталих говорили смо ја и Крсто Попиво-да. Већина се слагала с нама за борбу против окупатора и изврше-на је на лицу мјеста организација и формирање неких партизан-ских чета, али се осјећао разорни рад Крста Поповића и није било општег одушевљења за Народно-ослободилачки покрет.

4 децембра — Трешњево—Осјеченица. Овдје на Осјече-ници био је Штаб одреда Саве Ковачевића, али он не бијаше у Шта-бу већ на положају код Црквица. У Штабу су били поред осталих Јован Ковачевић-Брђо и Михаило Вујичић, који су ме као пу-ковника бивше југословенске војске дочекали са великим непо-вјерењем и само што ме нијесу лишили слободе. Ипак смо се не-како споразумјели те сам ту преноћио, па се сјутрадан вратио на-зад. Пошао сам преко Јабука, нарочито да видим Италијане које бијаше Сава заробио на путу Билећа-Никшић. Њих је било више од стотине са једним потпуковником и неколико нижих официра. Том приликом заплијењен је и тенк са моторциклом, који сам на Осјеченици фотографисао заједно са групом партизана.

Заробљени Италијани били су смјештени у једној школи. Чу-вало их је свега неколико младића наоружаних старим и зарђа-лим „московкама“. Када сам ја тамо стигао, заробљени потпуков-ник се умивао на пољани пред школом, као да је негдје у логору на љетовању. Један му је војник поливао воду, а други дожао са-пун, пешкир, четкицу за зубе и калодонт. Кад се прописно измио и очистио, онда се пажљиво очешљао према огледалу које му је трећи војник донио и придржао, па пошто се добро налицкао и обукао шињел који му је четврти војник прихватио, дао је знак кажипрстом да му приђе један поручник, вјероватно његов ађу-тант, и у друштву с њим стао је да се шета испред школе као Наполеон на острву Св. Јелене! Ја сам међутим ушао у школу те видео како се жабари грију уз наложене пећи, на које пеку ситне кромпириће, пронађене прекопавањем ко зна по који пут једне њиве близу школе. При изласку напоље, наперио сам фотограф-ски апарат да сликам потпуковника, али је он благовремено уте-као унутра и то избјегао. Овај надувени италијански потпуковник:

био је окорјели фашистички зликовац, који је зато, како сам послуже обавијештен, осуђен на смрт и стријељан.

6 децембра вратио сам се из Јабука у Трешњево.

9 децембра — Трешњево—Драгаљ. Са мном је био Никола Кривокапић, судија. У Драгаљу сам нашао Николу Ђурковића, политичког комесара Орјенског батаљона, који ме срдечно дочекао, јер смо се познавали из времена када је он био претседник општине у Рисну, а ја помоћник команданта пука у Котору и када ми је тумачио нови устав Совјетског Савеза, премда сам био пуковник б. југословенске војске. Сада ме зато претставио друговима са ријечима: „Ово је наш човек”.

10 децембра — Драгаљ—Црквица. Изашао сам у друштву с Глигом Мандићем на положај код Црквица, гдје сам нашао команданта Никшићког одреда Саву Ковачевића, који ме врло лијепо примио. Сава се већ био прочуо као велики јунак, па је са тим и својом маркантном појавом импоновao и потсјећао на старе црногорске војводе: Пека Павловића, Јола Пилетића, Марка Миљанова и друге опјеване хероје.

11 децембра био сам заједно са Савом на положају Вељи Врх—Турчиново Осоје. Непријатељ у јачини једног батаљона алпинаца уз помоћ артиљерије са Леденица, нападао је свом снагом на лијево крило одредског положаја, тј. на отсјеку В. Врх—Турчиново Осоје, гдје је било свега нас 12 бораца скупа са Савом, али ипак није успио. Имали смо добре положаје, које смо упорно бранили, а Сава је грмио својим лавовским гласом: „Напријед прва чета!” — „Јуриш лијево крило! — „Руке горе, Талијани!” и тсме слично, што је Италијане плашило и доводило у забуну у погледу наше стварне снаге, па нијесу смјели да напад заврше јуришем, но су пред вече прекинули борбу и отступили ка Леденицама и Рисну. Да смо имали снаге за гоњење покретом могли смо их натјерати да поскачу у историску Угљешину Јаму као аустриски солдати 1869 године, када су их Кривошијани разбили на Дворничком Ждријелу и најурили ка Рисну, којом приликом је у поменутој провалији заглавило више стотина Мађара и Њемаца. А овако малобројни пратили смо „теткиће“ само брзом паљбом док су пушке дотурале, а то значи до Пољица више Рисна и до Леденица. Уживали смо гледајући како бјеже као зечви, премда нас је артиљерија засипала гранатама, штитећи отступницу своје пјешадије. Ја сам се тада увјерио да је одиста тачна стара загонетка, коју сам често својим војницима као наставник постављао и казивао: „Шта је то; перје има, птица није; бјежи, зец није; пушку носи, војник није?” — „Берсаљер”.

Италијани су имали доста осјетне губитке, јер су нападали густим стрељачким стројевима по каменитом и тешко пролазном терену, а од наших је један борац — Душан Миловић — погинуо и један је рањен.

У току ове борбе фотографисао сам Саву Ковачевића на осматрачници како на доглед вреба Италијане као орао плијен са литица, а затим у покрету по положају.

12 децембра позвали смо Италијане из посаде на Црквицама да се предају, али се они нијесу јављали. Они су у логору Црквице већ подуже времена били у опсади и при крају издржљивости, јер им је храна дотрајала, али су очекивали деблокаду, па зато нијесу хтјели да преговарају.

13 децембра поновни напад непријатеља за пролаз ка Црквицама, који је у наступању стигао до у висину Церовика и ту заноћио.

Овога пута Италијани су управили напад на наше десно крило, куда је био много повољнији терен за кретање, и зато су успјели да потисну наше тамошње дјелове и да заноће на достигнутој линији.

14 децембра непријатељ је продужио напад и изашао на Црквице. Као год првог дана напада, тако исто 13 и 14 децембра напад пјешадије, а уз то и тенкови, који су се кретали дуж пута Леденице—Црквице.

15 децембра — Италијани су артиљериском ватром бомбардовали оперативни Штаб одреда и дошли до села Малов До. Ја сам овог дана спасио од заробљења 11 лица, из фамилије Трипка Самарцића и Обрада Радмановића, на овај начин: Италијани су у свом наступању били дошли скоро до ивице поменутог села, које је евакуисано, а само је ова група заостала и није више смјела од ватре да изађе из села, већ је плачући дозивала у помоћ. Ми смо били развијени у стријелце на супротној страни и отварали ватру преко села на Италијане, који су били на отстојању 700—800 метара ваздушном линијом.

Сава Ковачевић, видећи упрожену нејач и њено запомагање, по неколико пута је довикнуо на положај да неко сиђе доље да изведе ову чељад из села и љутио се што нико неће да се јави. „Да одем ја”, рекох и не чекајући одговор скинем свој црни капут, да бих био лакши и мање уочљив, па се упутим низа страну ка селу у долини, трчећи на цик-цак да ме Италијани теже лузимају на нишан. И тако кроз доста густу ватру дођем до оних фамилија и изведем их заклоњеним улицама на крај села. Ту их је преузео Милинко Ђуровић, који такође иђаше у помоћ, те их је упутио ван бојишта. А ја се вратим истим правцем ка положају и сада сам изгутао праву брзу паљбу, али зато што су Италијани слабо гађали нијесам био погођен, што се каже, ни по прст.

16 децембра непријатељ је продужио интензивно бомбардовање. Нарочито је тукао околину Штаба, гдје је погинуо борац Вукота Ковачевић. Зато је Штаб одреда премјештен у Мачју Стопу. Необично је ово гађање италијанске артиљерије. У недостатку топова код нас, Италијани поставе своје батерије на потпу-

но откривеном положају, гледамо их лијепо како се слободно шеткају око топова као на вјежбалишту и, држећи се напомене на њиховим мунициским сандуцима: „Не штеди муницију“, гађају непрекидно по цијели дан. На тај начин кад не би имали овако растресите и ријетке циљеве, као што су наши малобројни партизански редови, сигурно би имали добар успјех у гађању, а овако само разбише ове стијене и обрстише гору, без већих резултата. Али смо зато страдали од бацача, који гађају из мале даљине на добро уочене циљеве и убацују mine иза заклона.

17 децембра артиљериско бомбардовање и спуштање непријатељских дјелова преко Малов Дола. Пред вече Сава и ја смо обишли Рудићане и у повратку пострадали од провале облака и страшне помрчине, али смо пуцањем и дозивањем ухватили везу са друговима и нашли свој Штаб, сви мокри „до голе коже“.

Рудинска чета била је једна од најбољих партизанских јединица. Она је у тешким борбама на правцу Црквице—Грахово имала 26 теже и лакше рањених, а њено бројно стање износило је свега 31 борца. Командир ове јуначке чете био је Шпиро Мићуновић, судски приправник; пол. комесар Марко Балетић, студент медицине; водници: Радован Самарџић, професор и Никола Ковачевић, учитељ.

18, 19 и 20 децембра. Усљед велике магле, кише и снијега, само међусобно препуцавање и грување италијанске артиљерије.

21 децембра живље препуцавање. Навече покушај непријатеља да заузме Сиљевик. По великом снијегу и мразу алпинци су успјели да изађу на скоро неприступачни врх Сиљевника. Али је у исто вријеме тамо избила и једна наша патрола, која је изненадним нападом алпинце дочекала, потукла и најурила. Овдје су се нарочито одликовали вођа патроле Станко Ковачевић и пушкомитраљезац Митар Булајић — „Поп“. Заплијењено је оружје, официрски кожуси за спавање на снијегу и друга спрема од погинулих Италијана.

22 децембра непријатељ је послије упорне борбе предвече продро својим десним (јачим) крилом ка Дворничком Ждрилелу. Тим правцем водио је колски пут, којим су се кретали тенкови и Италијанима чинили велику услугу, пошто ми нијесмо имали никаквих противтенковских средстава.

23 децембра жестоке борбе цио дан. Много рањених, нарочито од минобацача. Између осталих теже рањен Чиле Ковачевић, који као и Сава скаче на тенкове. Ја сам такође имао лице искрвављено парчадима од mine. Савиног ордонанса Стевана Видовића затрпала земља од гранате која је експлодирала испред њега, а он хладнокрвно каже: „Их, што ми натруни очи, мајку му!“ Преконоћ је непријатељ заузео Сиљевик и Јанков Врх.

24 децембра посјели смо положај Мацја Планина—Дврсник. Непријатељ је вршио интензивно бомбардовање из авиона и артиљеријом. Навече узбуна. Неко је у логору викнуо: „Талијани“! — нашто смо сви зграбили оружје, искочили напоље и заузели положај за одбрану, али се убрзо увидјела забуна. Ово је сигурно изазвао неки прикривени петоколонаш, но није ништа постигао, пошто није било никаквих посљедица.

25 децембра велико артиљериско и авионско бомбардовање. По једном пропланку на падинама Дврсника видио се на снијегу пад (левак) сваког артиљериског зрна, а ова су била тако честа, да је сва снијевна површина засута земљом и постала црна као узорана њива. Авиони су се били окомили на стару аустријску тврђаву Дврсник, нарочито на њене огромне куполе, на које су бацали бомбе од 200—500 килограма без успјеха. Ово јако утврђење Аустрија је подигла тако близу црногорске границе и Грахова противно међународном праву, а по дозволи краља Николе који је то учинио у извјесном личном интересу, а на штету своје земље.

Овога дана Марко Радов Ковачевић одвео је са положаја чету од четрдесет бораца, под изговором да су му се поразбољевали од јарчетине. Међутим, то је био почетак његове издаје, за коју је послије, заједно с Новицом Ковачевићем осуђен на смрт и стријелан.

26 децембра непријатељ је продужио напад и изашао на сам Дврсник. Италијански алпинци су заобишли и измиљели уз врлетну страну непримјетно, усљед небудности наше тамошње посаде, која је тај правац сматрала непролазним.

На осталом дијелу фронта вођене су цио дан огорчене борбе, које најбоље карактеришу неравни двобој између Саве Ковачевића и једног италијанског митраљеза. Наиме, да би боље учео послугу митраљеза и сигурније гађао да ућутка оруђе, Сава је стао на потпуно откривеном мјесту и тако из стојећег става отворио ватру на митраљез док га је овај засипао рафалима. Али су непријатељска зрна, као из поштовања према таквом хероизму, скретала у страну од Саве, који је чинио утисак неповредивог јунака из бајке. То је одиста био риједак призор, достојан да га овјековјече пјесници и умјетници.

Наши борци су у великом снијегу, по ужасном мразу, без хране и под неупоредиво надмоћнијом ватром непријатеља, држали своје позиције. Сава и ја смо их обилазили и соколили, па ми том приликом један од другова рече: „Лако је нама кад се вас двојица тако држите и примјером служите“. И одиста, у више прилика сам се освједочио да је држање старјешине у борби од пресудне важности за морал и борбеност његове јединице.

Најпосље, кад је непријатељ већом снагом избио на Дврсник, ми смо предвече отступили на положаје око Грахова. Мени су

овог дана промрзли прсти од ногу, што ми је послије за дуго отежавало покрет, који се стално наметао.

Ту око Дврсника рањено је много наших другова, међу којима и др. Јован Булајић, а погинули су Панто Миловић и један Бањићевић из Лукова. Нешто раније код Грахова, приликом опседања Бобове Улице, погинуо је један од најбољих граховских партизана и комуниста, Саво Вујачић, на тај начин што је упао у једну јаму дубоку двадесет метара и при паду сломио руку и кичму. Издишући, рекао је својим друговима, који су покушали да му помогну: „Идите ви, другови, на задатак, неће мени ништа бити, а главно је да се заузме Бобова Улица“. Италијани су имали велике губитке и скупо их је стало продирање ка Грахову.

Ноћ у 26/27 децембра — Италијани су ушли, највише због тога што су неке чете, под утицајем петоколонаша Новице Ковачевића напустиле своје положаје без борбе.

27 децембра рано наше јединице су заузеле положаје сјеверно од Грахова, а Штаб одреда био је на Бојањем Брду.

Италијани су одмах по доласку у Грахово запалили дотична села и ујутру продужили са паљењем кућа дуж Граховског Поља, али су у томе спрјечени ватром наших дјелова, које смо тамо упутили.

28 децембра — Пошто су Италијани преконоћ неочекивано и тајно напустили Грахово, то смо ми у њега ушли по страшној мењави и снијегу до кољена, али ипак пјевајући и пушке мећући.

Овим тешким и крвавим борбама око Црквица и Грахова, које су трајале цео мјесец дана, Италијани су спасавали своје тамошње посаде, које су биле отсјечене, изгладњеле и угрожене, па су Црквице као ближе Боки и јаче за одбрану задржали, а Грахово евакуисали, пошто су се освједочили да је наша снага нарасла и да га не могу одржати. — У борбама на правцу Црквице—Грахово учествовао је и један вод Цуца под командом Николе Поповића.

У Грахову су Италијани били у великој биједи. Чак ни огрева нијесу имали на овој ужасној хладноћи, а сваки покрет ван вароши био је скопчан са жртвама и свако дрво су плаћали својим главама. Но, и ако је граховски гарнизон у блокади био исцрпљен, ипак је било прилично плијена, који нам је добродошао у нашој великој оскудици.

Ослобођење Грахова за нас је од огромног војно-политичког значаја. Ту је тучена јака петоколонашка реакција на челу са Новицом Ковачевићем, која је могла да много нашкоди Народно-ослободилачком покрету у Црној Гори и Боки. А сем тога Грахово је постало одлична база за проширење Устанка у Херцеговини.

Саво Ј. Оровић,
генерал-пуковник